

Posudek na dizertační práci „**Alternativní potravinové sítě v postkomunistickém kontextu: Farmářské trhy a farmářské obchody v Česku**“ autorky *Mgr. Marie Syrovátkové* předloženou k obhajobě na Katedře sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK v Praze.

Disertační práce Mgr. Marie Syrovátkové se zaměřuje na studium alternativních potravinových sítí na příkladu rozvoje farmářských trhů a farmářských obchodů v Česku. V úvodní první kapitole čtenářům představuje moderní alternativy k rozvoji zemědělsko-potravinářského systému, jejich kořeny a současné trendy. Představuje v ní koncept alternativních potravinových sítí (APS) jako „různorodou směs aktivit, které se snaží zajistit udržitelnost potravinového systému nekonvenčními postupy“. Udržitelnost přitom chápe široce a, dalo by se říci, multidimenzionálně, takže do ní zahrnuje nejen ekologické, ale i ekonomické a sociální aspekty. APS tak mají být alternativou konvenční globalizované průmyslové výroby potravin, jejichž produkty jsou obdobně globálně distribuované nadnárodními obchodními korporacemi v systému, který „nahrává upřednostňování komerčních zájmů před zájmy veřejnými, a stává se proto stěžejní překážkou na cestě ke spravedlivé distribuci kvalitních, cenově a prostorově dostupných potravin mezi obyvateli planety“. Autorka popisuje kořeny moderních APS v západních zemích i jejich rozvoj v posledních letech v Česku. Jejich rozvoj dává do souvislosti se změnami spotřebitelských preferencí Čechů, které se „přesouvají od kvantity ke kvalitě“ a zvláště u mladší generace se více podobá spotřebitelskému chování typickému pro vyspělé země západní Evropy. Ve druhé části úvodní kapitoly autorka představuje cíle práce a její strukturu. Za hlavní cíl práce považuje analýzu rozvoje farmářských trhů a farmářských obchodů v Česku, který považuje za příspěvek k poznání fenoménu APS v postkomunistických zemích střední Evropy a lepšímu porozumění možnostem APS dosahovat principů udržitelnosti.

Ve druhé kapitole autorka provádí rozbor teoreticko-metodologického rámce pro studium APS. Soustředí se především na problém chybějící jednotné definice APS a vzájemný vztah alternativních a konvenčních potravinových sítí. Ukazuje na nejasné definování pojmu alternativní potravinová síť. Dokládá, že koncept je díky své nejednoznačné definici při svém používání v různých lokálních podmínkách modifikován, což znesnadňuje jeho použití v komparativních studiích. Cituje definici, která APS označuje za „nově vznikající síť výrobců, spotřebitelů a dalších aktérů, které ztělesňují alternativu ke standardizovanějšímu průmyslovému způsobu výroby potravin“. Následně sama APS charakterizuje výčtem jejich znaků, které zahrnují zejména kratší vzdálenost mezi výrobcem a spotřebitelem, šetrné výrobní postupy, specifické způsoby distribuce a prodeje potravin a oddaností sociálnímu, ekonomickému a environmentálnímu rozměru udržitelné výroby. Tyto atributy APS jsou následně diskutovány v kontrastu s fungováním konvenčních potravinových sítí propojena s rozbohem geografických východisek pro zkoumání APS.

Ve třetí kapitole autorka čtenářům přináší přehled témat a přístupů, z nichž vychází koncept APS. Pozornost je věnována i popisu příčin vzniku APS a aktérům, kteří sloužili jako hybatelé rozvoje APS. Autorka zdůrazňuje velkou rozmanitost důvodů pro vznik APS i skutečnost, že aktéři dění byli/jsou v jednotlivých národních kontextech značně odlišní. Největší část kapitoly je věnována detailnímu popisu dvou hlavních charakteristických znaků APS, tedy konceptu lokálnosti, který klade důraz na spotřebu potravin co nejbližší místu jejich produkce, a konceptu přímého prodeje, který zkracuje řetěz zprostředkovatelů mezi producenty a konzumenty na minimum nebo jej úplně eliminuje. Zvláštní pozornost je věnována popisu motivace spotřebitelů k využívání APS.

Čtvrtá kapitola práce popisuje zásadní výzvy, „se kterými se APS musí vypořádat, pokud mají skutečně dosahovat udržitelných principů, které si předsevzaly“. Autorka je spatřuje především v tzv. konvencionalizaci a možné sociální exkluzivitě APS. Konvencionalizace je představena jako proces, při kterém jsou producenti a prodejci zapojeni do APS pod tlakem ekonomických podmínek a v zájmu udržení ekonomické životaschopnosti nuceni snižovat nároky na dodržování principů APS a přizpůsobovat svoje chování konvenčnímu zemědělství, čímž může dojít až k nabourání smyslu APS. Autorka také upozorňuje na chování některých aktérů konvenčního zemědělsko-potravinářského systému, kteří se snaží marketingově využít některé spotřebitelsky přitažlivé rysy APS (například prostřednictvím zavádění bio oddělení nebo zdůrazňování prodeje lokálních potravin v supermarketech) aniž by nutně zákazníkům nabízeli biopotraviny či lokální potraviny, čímž degradují myšlenky APS.

Pátá kapitola se věnuje rozboru přínosů připisovaných APS i jejich slabým stránkám. Autorka diskutuje v literatuře uváděné potenciální přínosy připisované APS a konfrontuje je s výsledky empirických studií prováděných v českém kontextu. Zkoumá, nakolik se dají APS považovat za „spotřebitelská alternativní potravinová hnutí“, zajímá se o motivy spotřebitelů užívajících k naplňování svých potřeb APS, diskutuje koncept „alternativního hedonismu“, zdůrazňuje pozitivní roli, jakou APS sehrály „v šíření povědomí o kvalitě a původu potravin a v rozvíření diskuse o etice a udržitelnosti praktik konvenčního potravinového systému“. Podává přehled i o vědeckých pracích, které zpochybňují automatické spojování APS s udržitelností, a které hodnotí praktické fungování APS kritičtěji než by odpovídalo teoretickým předpokladům.

Šestá kapitola je věnována přehledu faktorů a shrnutí procesů, které jsou pro budoucnost českých farmářských trhů a farmářských obchodů klíčové. Zvláštní pozornost zaměřuje především na diskusi o roli veřejného sektoru a občanské participace v budoucím vývoji českých APS. Sedmá kapitola představuje čtyři odborné články, již vydané nebo přijaté k publikaci, které tvoří empirickou část dizertační práce. V publikacích, na nichž se autorka podílela jako jediná autorka, hlavní autorka i jako spoluautorka jsou představeny výsledky jejich empirických studií zabývajících se vznikem farmářských trhů Česku a jejich specifiky, strukturou zemědělského sektoru v Česku z hlediska potenciálu pro zásobování českých farmářských trhů, srovnáním fungování farmářských trhů v Česku a v Irsku a konečně rozvoji farmářských obchodů v Česku a přístupu jejich provozovatelů k základním principům APS, jako je lokální koncept nebo přímý prodej.

Celkově hodnotím práci kladně. Autorka prokázala, že se v dané problematice orientuje nejen teoreticky, ale je schopna i realizovat zajímavé typy empirického výzkumu. Za nejlepší součást práce považuji její empirické části, ve kterých autorka přináší do odborné literatury řadu nových podnětů. V teoretické části si cením především autorčina poukazu na to, že koncept APS „není pouze do Česka importovanou formou, ale je lokálními podmínkami nadále modifikován a rozvíjen“, což vede mimo jiné k tomu, že „lokální přizpůsobení definic ... komplikuje možnosti srovnání závěrů různých studií. Definiční nedostatky tak představují významnou překážku v rozšiřování vědeckého poznání o APS“. To je velmi podstatný postřeh, který je relevantní nejen v geografické teorii, ale je relevantní i pro většinu dalších sociálních věd, které pracují s koncepty a teoriemi, které se tváří univerzalisticky, ale jejich praktické použití v empirickém výzkumu v konkrétních společnostech naráží na problémy „s lokálním přizpůsobením“ komplikujícím mezinárodní komparace výsledků. Text dizertace je napsán srozumitelným jazykem, myšlenky jsou formulovány jasně. Metodologie empirické části práce je použita korektně. Práce má dobrou formální úpravu, práce s odbornou literaturou splňuje požadavky kladené na tento typ textu.

Pokud mám být v některých ohledech kritický, nepovažuji za úplně ideální samotnou strukturu práce. Jednotlivé kapitoly se obsahově částečně překrývají, takže některá témata

jsou pojednávána na několika různých místech, některé myšlenky se v textu opakují. Největší problém mám s určitou „ideologizací práce“ projevující se nejčastěji používáním normativních tvrzení či hodnotících soudů, které vycházejí spíše z autorčina vnitřního přesvědčení, než aby byly výsledkem její vědecké práce. Aniž bych se domníval, že ideálem vědce je pozitivista, který „nestranně a nezaujatě“ zkoumá společnost ve stejném stylu, v jakém zkoumají geologové sedimenty nebo biologové fungování mraveniště, v určitých pasážích práce bych ocenil trochu větší odstup autorky od zkoumaného objektu výzkumu. Autorka sice sama upozorňuje, že „vědci opakovaně varují před přijímáním APS jako automatického dobra“ (s. 45), ale na mnoha jiných místech se vyjadřuje tak, že to vypadá, že APS považuje při srovnání s „konvenčním zemědělsko-potravinářským systémem“, který představuje jako téměř univerzální zlo, opravdu za téměř univerzální dobro. Projevuje se to zejména ve vyjádřeních, v nichž jsou dávány do kontrastu APS a konvenční zemědělsko-potravinářský systém pomocí jasně hodnotících tvrzení, které jsou ovšem sporné nebo jen málo podložné fakty. Píše např.: „pokud APS podlehnou tržnímu diktátu, stanou se součástí konvenční potravinové sítě a snahy APS o nastolení spravedlivějšího a bezpečnějšího potravinového systému vyjdou naprázdno“ (s. 38) nebo „konvenční distribuční sítě se opírají o pilíře tržních zákonitostí, které jsou často v rozporu s principy APS“ (s. 39), jako kdyby APS fungovaly na zcela netržních principech. Přitom i APS fungují v prostředí trhu a přirozeně v sobě tržní principy integrují. I farmáři na farmářských trzích si konkurují a jejich zákazníci si mezi nimi vybírají – v tomto případě se nejedná o „tržní diktát“? Konvenční potravinová síť nemůže být podle autorky součástí „spravedlivého potravinového systému“? A APS jsou spravedlivé? Není to trochu ideologické a nepodložené empirickými daty?

Na jiném místě autorka píše, že „nezbytným předpokladem pro takový vývoj jsou však vhodné legislativní podmínky, které ... .. nedovolí velkým hráčům v konvenční potravinové síti zneužívat popularity APS ke zvyšování zisku“ (s. 48). To je opět dosti sporné tvrzení. Navozuje dojem, že velcí hráči mají už dost velké zisky (to v praxi není nijak automaticky zaručeno – viz ztrátové Tesco), a navíc se ještě chtějí zvyšovat, k čemuž dokonce zneužívají (!?) popularity APS – například tím, že nabízejí zákazníkům bio-produkty nebo lokální potraviny. Jestli ovšem nabízejí opravdové bio-produkty a skutečné lokální potraviny, co je na tom špatné? Nedalo by se to naopak hodnotit jako pozitivní vliv APS na chování konvenčních distributorů potravin? Jestli švindlují a nabízejí jenom „jako“ bio-potraviny a „údajně lokální potraviny“, které jsou ve skutečnosti zdaleka importované a opatřené falešnou nálepkou „lokální výrobek“, pak to problém je, ovšem spíše problém pro úřady či obchodní inspekci mající za cíl bránit klamání spotřebitele, ale nemá to mnoho společného s APS.

Autorka také uvádí, že „studie zkoumající možnosti distribuce lokálních potravin pomocí konvenčního potravinového systému totiž ukazují, že dodržování hodnot spojených s lokálními potravinovými sítěmi, jako je spravedlivá odměna pro výrobce a dostupná cena pro spotřebitele, se stává s rostoucím měřítkem potravinové sítě obtížným“ (s. 39). S tímto tvrzením mám také problém. Rozumím tomu, že potravinové sítě velkého měřítka jsou zpravidla ovládnuty velkými distributory, kteří sítě přizpůsobují svým zájmům a mnoho nehledí ani na producenty ani na konzumenty. S tím souhlasím. Autorka ovšem ve shodě s hodnotami spojenými s lokálními potravinovými sítěmi považuje za ideální situaci, ve které jsou výrobci odměňováni „spravedlivě“ a spotřebitelé mají výrobky „cenově dostupné“. Tyto dva požadavky by se daly také zformulovat tak, že výrobci mají dostat za svou práci co nejvíce zapláceno, zatímco spotřebitelé mají platit pokud možno co nejméně. Pokud APS omezí zbytečné mezičlánky mezi producentem a spotřebitelem, mohla by to být pro oba win-win situace, která by je o něco přiblížila ideálu. Ovšem mezičlánků mezi producentem a spotřebitelem se nelze jednoduše zbavit jednoduše proto, že obchodníci a distributoři dělají také užitečnou práci. I přímé transakce mezi producenty a spotřebiteli v rámci APS mají své

náklady. Jestliže producent výrobky prodává, nemůže je zároveň produkovat. Jestliže si spotřebitel shání potraviny tak, že investuje čas a peníze do objíždění farmářských trhů, nebo dokonce nakupuje „ze dvora“ přímo u farmáře, má to také nemalé náklady. Je velmi pravděpodobné, že do vztahu mezi producentem a spotřebitelem dříve nějaký prostředník vstoupí, vezme část těchto nákladů na sebe, ale, samozřejmě, si za svoji práci nechá zaplatit, a jsme zpátky u konvenčních distributorů. Zdá se mi, že problém je primárně v nerovném postavení aktérů potravinového řetězce (mnoho slabých producentů – málo silných distributorů – mnoho slabých konzumentů) a nikoliv v samotné existenci distributorů. Celá diskuse se mi nezdá být zarámována příliš šťastně... Kromě toho je třeba upozornit, že pokud bude v rámci APS producent potravin prodávat své produkty přímo spotřebiteli, jdou dva výše zmíněné požadavky na spravedlivou odměnu producentům a cenově dostupné potraviny pro spotřebitele zcela zjevně proti sobě. Čím spravedlivější/vyšší odměnu dosáhne producent, tím méně cenově dostupné jsou jeho produkty pro spotřebitele, a naopak.

K textu mám ještě několik drobných výhrad, které uvádím v následujícím výčtu:

Str. 11: „Farmářské trhy (FT) a farmářské obchody (FO), které se v Česku začaly objevovat s přelomem do druhé dekády 21. století,...“ – Tvrzení není přesné. Takhle formulováno to vypadá, jako kdyby se farmáři objevili až v 21. století. Autorka spíše hovoří o "moderní formě" farmářských trhů, resp. obchodů...

Str. 45: Ve větě „Vědci opakovaně varují před přijímáním APS jako automatickým dobrem“ je chybný pád. Má být „...varují před přijímáním APS jako automatického dobra“.

Str. 45: Ve větě „Pro rozvoj APS je důležitá i aktivní občanská participace“ má být správně slovo „občanská“

Navzdory výše uvedeným výhradám, dle mého soudu práce splňuje požadavky na dizertaci, a proto ji **doporučuji k úspěšné obhajobě.**

V Praze, 15.6. 2016

RNDr. Tomáš Kostecký, CSc.